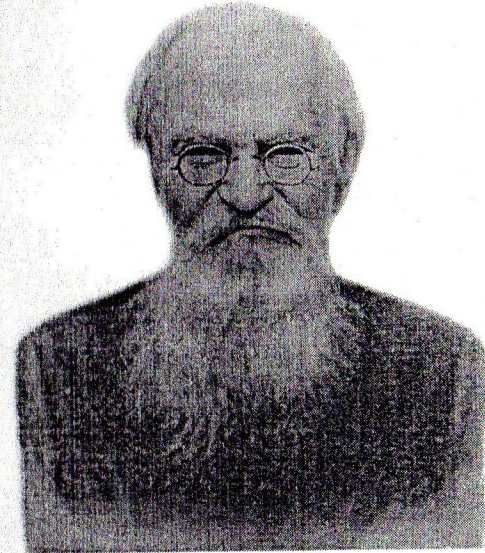

Чернігівський національний педагогічний університет
імені Т.Г.Шевченка

Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
імені К.Д.Ушинського

МАТЕРІАЛИ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

"Другі
ФЛЬОРІВСЬКІ
ЧИТАННЯ"

12 жовтня 2011 р.

Джерела та література

1. Абрамов Я.В. Что сделало земство и что оно делает: (Обзор деятельности русского земства) / Абрамов Я.В. – С.-Петербург: тип. газ. "Новости", 1889. – IV, [2], 288 с.
2. Верхратський С.А. Історія медицини / Верхратський С.А. – Київ: Вища шк., 1983. – 384 с.
3. Веселовский Б.Б. История земства за сорок лет: в 4 т. / Веселовский Б.Б. – С.-Петербург: тип. О.Н. Поповой, 1909-1911. – 724 с.
4. Вопросы земской медицины в Черниговском губернском земском собрании 15-25 января 1890 г. // Земский врач. – 1890. – № 8 (23 февраля). – С. 148–151.
5. Глазные болезни (лекции, читаемые старшему классу Черниговской Земской Фельдшерской школы доктором И. Рашевским) // Земский врач. – 1890. – Приложение к № 12-13. – С. 27-40; № 15. – С. 233-260.
6. Гордон Б. Очерк развития земской медицины в Борзенском уезде / Б. Гордон // Земский врач. – 1889. – № 46 (24 ноября). – С. 733-736.
7. Груша А.М. Розвиток медицини та фармації на Чернігівщині / Груша А.М., Пасталиця С.В., Дуля М.М. – Чернігів: Деснянська правда, 2003. – 48 с.
8. Груша А.М. З історії медицини Чернігівщини / А.М. Груша, М.М. Дуля. – Чернігів: Деснянська правда, 1999. – 280 с.
9. Державний архів Чернігівської області (далі – Держархів Чернігівської обл.), ф. 127, оп. 12, спр. 11, 19 арк.
10. Держархів Чернігівської обл., ф. 127, оп. 12, спр. 521, 107 арк.
11. Держархів Чернігівської обл., ф. 127, оп. 14, спр. 2918, 562 арк.
12. Держархів Чернігівської обл., ф. 127, оп. 23, спр. 1320, 359 арк.
13. Держархів Чернігівської обл., ф. 127, оп. 23, спр. 1344, 668 арк.
14. Держархів Чернігівської обл., ф. 127, оп. 23, спр. 1348, 26 арк.
15. Держархів Чернігівської обл., ф. 140, оп. 1, спр. 75, 48 арк.
16. Держархів Чернігівської обл., ф. 763, оп. 1, спр. 31, 9 арк.
17. Держархів Чернігівської обл., ф. 763, оп. 1, спр. 32, 57 арк.
18. Заметки из фельдшерского быта // Земский врач. – 1890. – № 4 (26 января). – С. 73-75.
19. Игумнов С.Н. Очерк развития земской медицины в губерниях, вошедших в состав СССР, Бессарабии и в Крыму / С.Н. Игумнов. – Киев, 1940. – 153 с.
20. Из истории здравоохранения Черниговщины / [Гончаренко В.А., Груша А.Н., Петрик А.И. и др.]. – Чернигов: Десна, 1989. – 174 с.
21. По Черниговской губернии. Фельдшерско-акушерская школа П.А. Бушtedта // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 17 (24 апреля). – С. 4.
22. Протоколы 1-го очередного губернского съезда земских врачей Черниговской губернии // Земский сборник Черниговской губернии. – Чернигов: типография Губернского Земства, 1882. – № 10. – С. 65-168.
23. Руденок В.Я. Чернігів – подорож на 100 років назад / В.Я. Руденок. – Чернігів, 2009. – С. 29-31.

АГРОТЕХНІЧНА ОСВІТА НА ЧЕРНІГІВЩИНІ
В РОКИ СТОЛИПІНСЬКОЇ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ

Столипінська аграрна реформа об'єктивно прискорила розвиток торгово-капіталістичного землеробства. Цей процес супроводжувався не тільки різкими соціальними змінами в житті села, але й помітними якісними зрушеннями в галузі розвитку сільськогосподарського виробництва. Під час виходу селян із общини на хутори і відрубів виникла необхідність створення новими приватними власниками сприятливих умов для ефективного господарювання і одержання прибутку в нових для них умовах. Це виявилось перш за все в поширенні сільськогосподарських знань і покращенні культури землеробства.

Низька культура землеробства і неписьменність переважної більшості виробників, які звикли працювати за общинним звичаєм, були одними з головних перепон на шляху економічного прогресу на селі. Через консерватизм мислення селяни здебільшого виявляли байдужість до агрономічних інновацій, які, зокрема, запроваджували у сільському господарстві їх сусіди – німці, чехи та інші іноземні переселенці. Ще наприкінці XIX ст. письменник Б. Грінченко з цього приводу безпідставно писав: "Наш хлібороб і досі працює так, як працювали наші предки за Володимира Святого, зовсім не знайомий з новими способами господарювання, способами, необхідними при сьогочасній виснаженій, засміченій землі" [1, с. 92]. Представник губернского земства інспектор сільського господарства К.І. Тархов у доповіді про стан хутірських господарств Чернігівщини у 1908 р. зазначав: "...у хуторян ніяких покращень в господарстві не зроблено порівняно із звичайним селянським господарством. Мабуть, не стільки пасивність населення, скільки повна відсутність знань перешкоджає впровадженню покращень..." [2, с. 87]. А неодмінний член Чернігівської губерньської землевпорядної комісії В. Лихачов у доповіді про стан агрономічної допомоги населенню, зробив висновок, що "обстеження 105 хутірських господарств, які виникли самостійно без допомоги землевпорядних комісій, і яке було проведене у 1908 р. земськими агрономами, показало, що сумне становище селянського господарства в губернії пояснюється зовсім не відсутністю енергії і бажання в хуторян, а відсутністю знань, браком агрономічної допомоги..." [3, арк. 10 зв.].

Заходи, які б сприяли поширенню сільськогосподарської освіти, здійснювалися урядом ще до початку столипінських аграрних перетворень, проте тоді вони не носили масового характеру. Ще 26 травня 1904 р. було прийнято "Положення про сільськогосподарську освіту", згідно якого навчальні заклади, які давали агрономічну освіту, поділялись на: 1) загальні, в яких навчали веденню сільського господарства взагалі, і 2) спеціальні, метою яких була освіта за окремими галузями сільського господарства. Охочі могли продовжувати навчання у вищих сільськогосподарських навчальних закладах. Головний губерньський агроном А.Г. Гаршин у 1910 р. повідомляв: "З часу впровадження в Чернігівській губернії агрономічної допомоги сільському господарству звертає на себе особливу увагу широке поширення сільськогосподарських знань. В нашій губернії існує декілька сільськогосподарських шкіл, починаючи від середнього сільськогосподарського училища – Новозибківського і закінчуючи нижчою школою садівників у Глухові. Цікільний шлях вірний, але довгий, а за малої кількості учбових закладів, вплив нашої сільськогосподарської школи

незначний та і результатів потрібно чекати роками... Тому необхідно навчати не лише молоде покоління майбутніх господарів у сільськогосподарських школах, а і йти назустріч запитам дорослого населення на знання" [4, с. 147]. Навіть на такій урочистій події, як відкриття 12 жовтня 1908 р. Гужівського сільськогосподарського товариства у Борзнянському повіті у своєму виступі Гаршин розповів селянам про нові сорти насіння для посіву, хвороби злаків, охарактеризував віялку нової системи і ознайомив присутніх із особливостями ведення землеробства в Німеччині [5, с. 2].

В роки століпінської аграрної реформи селянам почала надаватись широкомасштабна агроекономічна допомога шляхом вдосконалення системи позашкільної сільськогосподарської освіти і шляхом надання пільгових кредитів на агрономічні заходи. Спеціально створеною агрономічною службою для селян були організовані навчальні курси із тваринництва і молочного господарства, демонстрація і впровадження прогресивних форм сільськогосподарського виробництва [6, с. 11]. Однак, для поширення агрономічних знань серед населення катастрофічно не вистачало кваліфікованих спеціалістів. У звіті Ново-Басаньського сільськогосподарського товариства за 1906 р., зокрема, зазначалось: "Просвітницька діяльність сільськогосподарських товариств щодо читань по сільському господарству, керівництву при виборі насіння і його посіву, і щодо купівлі знарядь дуже страждає від відсутності у товариства особи зі спеціальною освітою" [7, с. 143]. Земські агрономи, піклуючись про поширення сільськогосподарських знань, прагнули залучати до цього процесу навіть шкільних вчителів, які, на їх думку, вже зі шкільної парти повинні готувати молодь до розумного господарювання. На IV агрономічній нараді при Чернігівській земській управі в листопаді 1906 р. земський агроном Мглинського повіту Т. Губенко у своїй доповіді зазначав: "Школа і на чолі її поставлений вчитель повинні перейняти усвідомленням, що вони органи просвіти землеробського народу, що вони готують своїх вихованців до життя, наповненого сільськогосподарськими інтересами, для слугування яким повинні пристосувати і грамотність". Агрономічна нарада визнала за необхідне організувати постійні сільськогосподарські курси для сільських вчителів, а в школах як навчальні посібники використовувати пришкольні сади і городи [8, с. 147, 151]. А Перший з'їзд кооперативів Чернігівщини у п. 1 своєї постанови на засіданні 16 вересня 1907 р. вирішив: "Визнати за бажане організацію в Чернігівській губернії районних тимчасових сільськогосподарських курсів, як одного із засобів впровадження в життя знань із сільського господарства і порушити перед Губернським земством клопотання про організацію в губернії періодичних сільськогосподарських курсів" [9, с. 125].

У 1908 р. в губернії починає виходити спеціальний сільськогосподарський і кооперативний журнал "Селянин", на сторінках якого друкуються поради щодо ефективного ведення землеробства, тваринництва, садівництва. Перші курси із сільського господарства були організовані в м. Ніжині у 1908 р. На них були присутні 67 слухачів з різних повітів губернії, 47 з них займались сільським господарством на власній землі, в тому числі і на хутірських ділянках. В 1909 р. губернським земством були організовані безоплатні сільськогосподарські курси в м. Новгород-Сіверську, а в 1910 р. – у Борзні. Останні розпочали свою роботу 15 травня і тривали 1,5 місяці. Найбільше часу на курсах було відведено веденню землеробства, але приділялась увага і іншим галузям. Навчання проходило у формі лекцій з агрономії, кооперації та рахівництва, а також

проводились екскурсії у показові господарства [4, с. 149 – 151]. У 1912 р. з 10 лютого по 10 березня сільськогосподарські курси відбулись у м. Почеп Мглинського повіту. На них були вже присутні 525 слухачів, 111 з яких були віком до 20 років [10, с. 122 – 124]. Крім того, організовувались районні сільськогосподарські курси. Зокрема, на Конотопських повітових зборах 21 жовтня 1909 р. поряд із заходами щодо надання агрономічної допомоги населенню повіту пропонувалось організувати курси садівництва і городництва при Батуринській школі [11, с. 281]. Губернська агрономічна нарада 23 жовтня 1910 р. постановила виділити на розробку програми сільськогосподарських читань і поширення позашкільних сільськогосподарських знань 3 400 руб., клопотати про відкриття шкіл в районах хутірських поселень, організувати сільськогосподарські курси безпосередньо для хуторян, в школах ввести за можливості викладання сільськогосподарських курсів [12, арк. 30]. У 1910 р. у журналі "Селянин" губернський агроном А.Г. Гаршин писав: "Час не чекає; ломка старих віджилих умов, перехід земель від крупного володіння до дрібного здійснюється по всій Росії, виникають хутірські господарства. Все це вимагає посиленого притоку сільськогосподарських знань в село, без чого, звичайно, неможливе покращення сільського господарства... Шляхом курсів у віддалені куточки нашої губернії проникає світлий промінь знань, тих знань, без яких ми довгі роки будемо крокувати в темряві, без яких неможливе покращення життя села" [4, с. 147 – 148, 153 – 154].

Ще одним способом поширення агротехнічних знань були сільськогосподарські виставки, в яких брали участь навіть представники з інших губерній, і сільськогосподарськї читання. У 1910 р. така виставка відбулась з 27 серпня по 1 вересня в м. Козельці [13, с. 347]. Виставка мала наступні секції: рільництво, лісництво, садівництво, городництво, квітникарство, тваринництво, бджільництво, шовківництво; сільськогосподарські технічні виробництва (борошномельне, маслобійне, винокурне, бурякоцукрове і шкіряне); сільськогосподарські машини і знаряддя. На виставці демонструвались сільськогосподарські машини в дії і читались лекції по сільському господарству [14, с. 3]. В цьому ж році тільки на облаштування сільськогосподарських читань в губернії департамент землеробства асигнував 2 490 руб., які були надані в розпорядження губернського інспектора із сільського господарства К.І. Тархова [15, с. 351]. Кореспондент часопису "Селянин" в 1913 р. повідомляв із Козелецького повіту: "Втішно відзначити, що сільськогосподарські читання викликають значний інтерес. На читанні про "травосіяння" в с. Козацькому були присутні близько 100 чоловік. Ця ж тема зібрала в с. Старий Биків 140 чол., а в Вороньках 40 чол. і навіть на хуторі (в Катеринівці) зібралось 30 чоловік" [16, с. 711].

Таким чином, розвиток агрономічної служби і поширення агрономічних знань серед селян в роки століпінської аграрної реформи вели до удосконалення агрокультури, поліпшення сільськогосподарського виробництва. Земські управи через агрономічні структури, розвиваючи в селян почуття ініціативності та активності в процесі удосконалення сільськогосподарського виробництва, сприяли побудові його на промисловій основі, спеціалізації та пристосуванню до індивідуальних здібностей та можливостей кожного господаря. На жаль, цей безумовно прогресивний процес був перерваний з початком Першої світової війни. Перша світова війна спричинила занепад земської агрономії та результатів її діяльності. В повітах залишилося в кращому разі по одному агроному, а нерідко й ті були мобілізовані на фронт. Дослідні поля та прокатні станції, що

очолювались агрономами, в зв'язку з відсутністю постійного нагляду та запасних частин, звелись нанівець. Худоба в розплідниках без догляду та доброї паші стала нікудишньою, в той же час у земств не стало грошей не тільки на агрономічні заходи, а й на зарплату агрономам. В зв'язку із фінансовою скрутою агрономи поступово покидали земства [17, с. 114]. Столипінську аграрну реформу так і не було завершено. Остаточні надії на покращення агрокультури на селі поховали буремні події 1917 року.

Джерела та література

1. Присяжнюк Ю.П., Горенко Л.М. Ринкова еволюція аграрних відносин в Україні (друга половина XIX ст. – 1905 р.) / Ю.П.Присяжнюк, Л.М.Горенко // Український історичний журнал. – 2000. – №5. – С. 88 – 97.
2. Тархов К. О хуторских хозяйствах в Черниговской губернии / К. Тархов // Земский сборник Черниговской губернии. – 1909. – №12. – С. 82 – 90.
3. Відділ Держархіву Чернігівської області в м. Ніжині. – Ф. 1336. – Оп. 1. – Спр. 400. – Доклад неперемного члена Черниговской губернской землеустроительной комиссии В.А. Лихачева об агрономической помощи крестьянскому населению губернии (1 октября 1912 г. – 31 декабря 1912 г.), 29 арк.
4. Гаршин А.Г. Для чего устраиваются Губернским Земством в текущем году, в г. Борзне курсы по сельскому хозяйству и счетоводству / А.Г. Гаршин // Селянин. – 1910. – №5. – С. 147 – 154.
5. Корреспонд. "Черниг. слова" // Черниговское слово. – 1908. – 18 октября – С. 3.
6. Земские известия (по Черниговской губернии) // Земский сборник Черниговской губернии. – 1907. – №4. – С. 8 – 18.
7. Из текущей деятельности сельскохозяйственных обществ Черниговской губернии // Земский сборник Черниговской губернии. – 1907. – №10. – С. 119 – 156.
8. Доклад агронома Мглинской уездной земской управы Т.С. Губенко по вопросу о распространении сельскохозяйственных знаний и умений в народе // Земский сборник Черниговской губернии. – 1907. – №9. – С. 145 – 152.
9. Постановления общего собрания членов съезда представителей кооперативных учреждений Черниговской губернии // Земский сборник Черниговской губернии. – 1907. – №11. – С. 115 – 138.
10. Сельскохозяйственные курсы в м. Почеп Мглинского уезда // Земский сборник Черниговской губернии. – 1912. – №4. – С. 122 – 124.
11. Журналы Конотопского XLV Уездного Земского Собрания с 18 по 24 включительно Октября 1909 г. и чрезвычайных 27 ноября 1908 г., 17 марта и 24 июня 1909 г. – Конотоп: Типография Ш. А. Левина, 1910. – 881 с.
12. Відділ Держархіву Чернігівської області в м. Ніжині. – Ф. 1336. – Оп. 1. – Спр. 226. – Переписка Нежинской уездной землеустроительной комиссии с Нежинской уездной земской управой об агрономической помощи крестьянам (2 января 1910 г. – 8 января 1911 г.), 31 арк.
13. О Козелецкой выставке // Селянин. – 1910. – №10. – С. 347 – 348.
14. Корреспонд. "Черниг. слова" г. Козелец // Черниговское слово. – 1910. – 15 августа. – С. 3.
15. К устройству сельскохозяйственных чтений // Селянин. – 1910. – №10. – С. 351 – 352.
16. Корреспонденция. Козелецкий уезд // Селянин. – 1913. – №24. – С. 117.
17. Половец В. Институт земских агрономов у системі кооперативного руху Лівобережної України (друга половина XIX – початок XX ст.) / В. Половец // Сіверянський літопис. – 2003. – №5 – 6. – С. 109 – 116.

ЧЕРВОНІ "ПРОСВІТИ" ЯК ЛАНКА ІДЕОЛОГІЧНОГО ЛАНЦЮГА РАДЯНСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ

Процес національного і духовного відродження України зумовлює необхідність осмислення духовного потенціалу, набутого минулими поколіннями. Без цього неможливе формування національної самосвідомості українського народу. Тому особливу увагу привертає діяльність культурно-освітніх громадських організацій, зокрема товариств "Просвіта", оскільки вони сприяли національно-культурному будівництву і розбудові держави.

Огляд історіографічної літератури показує, що незважаючи на значний доробок вчених і дослідників І. Золотоверхого [1], С. Сірополька [2], В. Афанасєва, В. Ветрова, С. Канавенка [3], Л. Бадєєвої [4] у висвітленні культурно-освітнього руху Чернігівщини протягом різних періодів, існування "Просвіти" є ще недостатньо дослідженим. Існує ряд аспектів, які потребують детального вивчення.

Згідно з рішенням інструкторської колегії позашкільного відділу Губнаросвіти від 28 жовтня 1920 року, було ухвалено передати керівництво всією культурно-просвітницькою роботою на селі – "Просвіти". Саме з цього періоду починають об'єднуватися навколо неї бібліотеки, хати-читальні, драматичні колективи тощо. Для управління українізаційними процесами Радянська влада наполегливо проводила політику перерестрації "Просвіт" в "червоні Просвіти" [5, с. 9–10].

З встановленням Радянської влади, діяльність "Просвіт" Чернігівщини посилилась і почала дійсно впливати на свідомість сільського населення. Реорганізовані "Просвіти" було переорієнтовано для активної участі в культурно-творчому процесі. Необхідно зазначити, що після реорганізації товариств, одним із обов'язкових напрямків їхньої роботи було досягнення лояльного ставлення сільського населення до Радянської влади та комуністичної партії.

Аналізуючи звітну документацію Чернігівського відділу народної освіти, а саме звіти про діяльність позашкільних відділів губернії, слід зазначити наступне. Основним завданням товариств було: 1) підвищення культурного рівня трудового населення; 2) соціальне виховання трудящих мас і формування з них працівників – будівничих нового вільного громадського життя (на підставі колективізму); 3) ґрунтовне ознайомлення їх з рідною національною культурою, а також з останнім етапом розвитку культури – пролетарським світоглядом, боротьбою за права пригноблених і експлуатованих [6, с. 3, 6, 8, 9–10, 16].

Отже, можна зробити висновки, що почалась організація "червоної Просвіти" на селі як складової єдиного апарату державної пропаганди комунізму, метою яких була ліквідація сільськогосподарської та політичної неграмотності сільського населення. Особливо наголошувалося, що робота з комуністичного виховання повинна бути проведена так, щоб відчувалась усвідомлена воля кожної організації, а не формальне виконання адміністративних завдань [7, с. 9–9 об.].

Зазначимо, що основною метою діяльності цих червоних культурно-просвітніх організацій була не ідеологічна боротьба за національну самосвідомість та самовизначення, а політична пропаганда, яка мала проявлятися через організацію так званих "клубних ячеек", при яких влаштовувався аматорський театр, лекторій, хор, майстерня, бібліотека тощо. І хоча переважна більшість вистав були українськими (найпопулярніші – "Кум мірошник", "Містерія", "Бувальщина", "Прокажена", "Піймав облизня" українських авторів І. Карпенка-Карого, І. Квітки-Основ'яненка, Л. Українки інших), разом з тим